

Suomen kielen generatiivinen fonologia

KALEVI WIIK *Suomen kielen morfofonemiikkaa*. Yritys soveltaa transformaatioteoriaa suomen yleiskielen sanojen taivutukseen. Turun Yliopiston fonetiikan laitoksen julkaisuja n:o 3. Turku 1967. 138 s. (Moniste.)

Kalevi Wiikin tutkimus ei ole ensimmäinen nykyaikainen suomen morfofonologian käsittely. Sitä ovat edeltäneet McCawleyn ja Harmsin työt. Monissa yksityiskohdissa Wiikin tutkimus tyydyttää kuitenkin paremmin kieltä osaavan lukijan intuitiota kuin Harmsin puoliksi generatiivinen, puoliksi strukturalistinen »Finnish structural sketch» (1964).

Alaotsikon mukaan teoksessa yritetään esittää suomen sanojen taivutuksen transformaatioteoreettinen (= generatiivinen) kuvaus. Sanojen johto on jäänyt työn ulkopuolelle. Se on monessa suhteessa vahinko, koska varsinkin deverbaalien johdon ja taivutuksen kuvaaminen olisi ollut kiinnostavaa (*ottaa — ole : olleen* yms.)

Wiikin deskriptiivistä morfologiaa kohtaan esittämiin epäröinteihin voi yhtyä. Strukturaalisen ja generatiivisen muotoopin kuvauksen lyhyt vertailu teoksen johdanto-osassa on sangen osuva. Selvää on, että generatiivinen menetelmä mahdollistaa taloudellisen kuvauksen. Mutta onko tässä kyllin?

Wiikin tutkimus oli ilmestyessään generatiivisten aatteiden ensimmäisiä esittelijöitä Suomessa. Termistössäkään Wiik ei ole vielä täysin sisäistänyt generatiivisen fonologian aikakautta: generatiivisen fonologian sijasta hän käyttää morfofonologiaa, systemaattisten foneemien sijasta morfofoneemeja. Tämä paljastaa hyvin generatiivistien systemaattisten foneemien alkuperän. Wiik käyttää myös termiä arkkifoneemi, jota generatiivisen fonologian teoreetikot ovat yleensä välttäneet.

On pidettävä mielessä, että Wiikin tutkimus ilmestyi silloin, kun Chomskyn ja Hallen, Harmsin sekä Postalin esittämät generatiivisen fonologian merkkiteok-

set ja puolustuspuheet olivat vielä ilmestymättä. Silti on Massachusettsin tekniikan korkeakoulun generatiivisen fonologian suuntaus viety tässä työssä johdonmukaisesti lävitse. Tekijä käyttää tämän suuntauksen koko monimutkaista teknistä koneistoa. Edelleen Wiikin on täytynyt luoda asianmukaista suomenkielistä kielitieteellistä termistöä; tästä suurin osa on päässytkin vakiintumaan.

Erityisen kiitoksen ansaitsee se, että piirteiden muutosten ja toisinkirjoitussääntöjen mutkikkaat kaavat on esitetty myös sanoin. Tämä helpottaa työn lukemista. Yleensäkin Wiikin esitys on sujuvaa ja helppotajuista, terminologiset piilokuvatkin paljastetaan esimerkkien ja selitysten avulla oikeaan aikaan (esim. se että homorgaaninen klusiiliyhtymä on geminaattaklusiili). On varsin myönteistä, että formaalisten sääntöjen toimivuus on kontrolloitu tietokoneen avulla.

Näin ollen tällaisen työn olemassaolo Suomessa (jopa vuodesta 1967) on sinänsä sangen positiivinen ilmiö. Suurten ansioiden rinnalla teoksessa on silti myös kiistanalaisia kohtia, joista seuraavassa otan muutamia esiin tarkemmin. Ilmeisiä teknisiä lapsuksia ja painovirheitä on turha mainita — niitä ei olekaan paljoa, ja lukija pystyy ne itsekin oikaisemaan. Jotkin käsiteltävät ongelmat eivät liity pelkästään arvosteltavaan teokseen vaan myös yleisemmin sen edustamaan suuntaukseen.

Ennen kaikkea on huomautettava siitä, että morfofonemien klassifikatoriset piirteet sekä näiden plus ja miinus -spesifikatiot on tehty liian riippumattomiksi foneettisesta todellisuudesta. Ne on esitetty

periaatteen mukaisina abstraktioina, joiden tehtävänä on vain morfofonemien erottaminen toisistaan ja ryhmittäminen luokiksi. Wiik kirjoittaa: »On täysin yhdenmukaista, miksi piirteitä nimitetään» (s. 10). Tästä voisi päätyä jopa glossemaattiseen esitykseen, jollainen on toki generatiiviselle fonologialle vieras, koska fonologisen osan reaalistamissääntöjen on viimein tuotettava kaikki konkreettiset äänteet ja näin ollen välttämättä operoitava varsin konkreettisilla piirteillä. Tarkoituksenmukaista ja taloudellista ei voi olla se että korkeammalla, »morfonologisemmalla» tasolla operoidaan täysin abstraktisilla erottavilla piireillä. Alemmalla tasolla on kuitenkin siirryttävä konkreettisiin piirteisiin. Ainakaan periaatteessa tällainen kaksijakaisuus ei olisi suotavaa.

Wiik käyttää varsin runsaasti perusmuotojen (underlying forms) matriiseissa plus- ja miinusmerkintöjen säästämisen mahdollistavia sääntöjä. Huomiota herättää esimerkiksi vokaalisoinnun käsittelyssä etuvokaalien akuuttiuden jättäminen spesifioimatta: vokaalit ovat aina akuutteja (ts. ne ovat etuvokaaleja), kun mikään saman sanan vokaaleista ei ole [—akuutti], ts. takavokaali.

Markedness-teorian periaatteista käsin ja erityissääntöjä formuloimalla piirteiden taloudellisuuteen on vieläkin enemmän mahdollisuuksia. Voitaisiin esimerkiksi konsonanttien ja vokaalien vuorottelun sääntöä (CVCVCV) käyttämällä muotoon *fullo* supistaa konsonanttiuden ja vokaaliuden piirteiden spesifiointia seuraavasti:

	Wiikillä	Spesifioimaton CVCVCV-jakso						Mahdollinen
	p u l l o	C	V	C	V	C	V	p u l l o
kon	++	+	—	+	—	+	—	++
vok	— +++	—	+	—	+	—	+	++

Varsinaisessa työssä ei tietenkään voi mennä piirteiden supistamisessa liiallisuuksiin; jo periaattessa toisistaan poikkeavia supistamismahdollisuuksia on usuita: markedness-teoriasta saatavien konventioiden lisäksi voi käyttää myös tilastollisia lainalaisuuksia esimerkiksi jättämällä kaikkein yleisimmän etu- ja yleisimmän takavokaalin kaikki piirteet spesifioimatta, lukuun ottamatta konsonanttia ja vokaaliutta ja takavokaaleissa akuuttiutta (toisaalta taas konsonanttisuuden ja vokaaliuden piirteet voi usein jättää spesifioimatta muiden konventioiden perusteella) jne.

Wiik ei suoraan mainitse markedness-teoriaa, mutta käyttää kuitenkin sen edustamia näkökohtia periaattellisissa ja käytännön pohdiskeluissaan. Samaten piirteitä muuttavista säännöistä voi käyttää myös suomen kielen morfeemirakennesääntöjä.

Jo tyyppisanojen lähtömuotojen luettelosta (s. 20) selviää, missä määrin suomen kielen foneettiset pintamuodot ja Wiikin esittämät perusmuodot ovat samanlaisia ja missä määrin erilaisia.

Yhden perusmuodon suosiminen niistä sanoista, joilla on kaksi vartaloa (vokaali- ja konsonanttivartalo kuten *suur-* ~ *sure-*, *tul-* ~ *tule-*) ei tietenkään ole pelkästään sanaston ekonomisuuden tai yleensä kielenkuvauksen taloudellisuuden kysymys. Kuvauksen taloudellisuuden kannalta ei sanaston ekonomisuus ole aina kiistatta olennaisin. Tämän Wiikin tietää asettaessaan kyseenalaiseksi tyypeissä *onne-*, *salm-* vartalovokaalittomat »epäkonsonanttivartaloiset» perusmuodot (*onn*, *salm*), jos kohta yleisen säännön avulla ja kaksivartaloisten sanojen yleiskuvan mnettämisen hinnalla näistä sanoista voi supistaa vartalon *e*-vokaalin (ks. s. 32, vrt. s. 37).

Kaksivartaloisten sanojen käsittelyyn voi lisätä, ettei kahden vartalon säilyttäminen muistissa ole välttämättä niin epätaloudellista, kuin Wiik väittää. Voitaisiin nimittäin ajatella kahden vartalon säilymistä yhdessä: *lämpim(e)* jne. Sulkeiden

käyttäminen perusmuodoissa olisi verrattavissa säännöissä käytettäviin konventioihin, ja sulkeet voi tulkita puheena olevan sanaryhmän morfologiseksi eli erityispiirteeksi.

Poikkeussanojen (*sydän*, *tuhat*, *teeri* yms.) perusmuodot (*syttäm*, *tuhant*, *teyr*) nostavat esiin kysymyksen, mikä on morfeemirakennesäännöistä ja markedness-teoriasta johdettavien näkökohtien suhde foneettisissa pintarakenteissa ja perusmuodoissa. Näiden sanojen pintamuodot ovat foneettisesti täysin normaaleja, mutta perusmuodot rikkovat morfeemirakenteen sääntöjä.

Ei Wiikkään selviä ilman joitakin ad hoc -sääntöjä (konsonanttivartaloiden epenteettinen *e* essiivissä, poikkeussanat). Wiik etsii suomen morfologiasta ja morfofonologiasta säännönmukaisuuksia sieltäkin, missä perinteellinen kieliooppi ei näkisi säännönmukaisuutta taikka ei tietäisi mitä sellaisella tehdä. Ei ole kuitenkaan aina varmaa, onko löydetty säännönmukaisuus ehkä sittenkin vain satunnainen yhteensattuma. Esimerkiksi epenteettisen *e:n* lisäämissääntöjä (s. 33—) voi pitää tietyssä mielessä ad hoc -sääntöinä: 1) *e* lisätään +junktuurilla erotettujen konsonanttien väliin, kun vähintään toinen näistä on labiaalinen, 2) *e* lisätään kahden »klusiiuiludeltaan» identtisen konsonantin ja suffiksinalkuisen konsonantin väliin: *tul + pa* → *tul + e + pa*, *rup + ta* → *rup + e + ta*, *onn + ta* → *onn + e + ta*, *tupp + ta* → *tupp + e + ta* jne.

Eroaako tosiaan kielessä sattumalta esiintyvien kombinaatioiden käyttö säännönmukaisuuksien paljastamisesta, tämä sekava periaatekysymys jääköön tässä pohtimatta. Selvä on, että erityyppiset keliopit voivat käyttää erilaisia säännönmukaisuuksia tai yhteensattumia.

Astevaihtelun käsittely on selvä ja lyhyt. (Myöhemmin on R. Hammarberg esittänyt perusteiltaan samanlaisen viron astevaihtelun kaavion.) Konkreettisia kysymyksiä herättää ensimmäinen astevaihtelusääntö (s. 50), jossa soinnillisilla äänneillä on merkintä [+sonor.], vaikka

puolivokaaleilla, *h*:lla sekä ei-korkeilla vokaaleilla tämä piirre on morfofoneemien klassifikatorisessa matriisissa miinusmerkinen (matriisista tämän kysymyksen voi esittää päinvastoin).

Suomen kielessä ovat kielihistorialliset prosessit tapahtuneet suhteellisen säännönmukaisesti; tästä syystä on astevaihtelunkin käsittely — varsinkin sen generatiivinen käsittely — verrattomasti helpompaa kuin viron kielessä. Harvoja poikkeussanoja (tyyppiä *auto*) olisi sittenkin myös suomen kielessä käsiteltävä poikkeuksina ja jätettävä erityisastevaihteluun alistumattomien kluusilien luokkaa määrittämättä (vrt. s. 54). Muidenkin poikkeusten käsittely erityissäntöjen avulla tulee sangen kalliiksi. Yleisesti ottaen on kyllä niin, että todellinen poikkeus jää poikkeukseksi, teknisin toimenpitein poikkeuksellisuuden voi vain lykätä toiselle tasolle (esimerkiksi poikkeukseksi morfeemirakennesääntöihin).

Jotkin astevaihtelun erityistapaukset (vaihtelu *mellakoita* ~ *mellakkoja* yms.) selitetään Wiikin mukaan jaksojen *oi* ja *oj* vapaalla vaihtelulla perusmuodossa. Sittemmin (1969) Wiik on luopunut *i:n* ja *j:n* (sekä *u:n* ja *v:n*) oppositiosta generatiivisina systeemifoneemeina. Tältä kannalta katsoen on joitakin teoksen ratkaisuja formuloitava uudelleen.

Vastaväitteitä (ainakin terminologiaa) voi herättää joidenkin suffiksien astevaihtelutapausten käsitteleminen radikaalisen astevaihtelun yhteyteen kuuluvana (*talo* + *id* + *e* + *n* s. 63, *p* + *ä* + *t* → *v* + *ä* + *t* monikon 3. persoonan lopussa, ks. s. 104—). Nämä tapaukset voisi kyllä sisällyttää suffiksaalisen astevaihtelunkin sääntöihin.

Wiikin teoskin havainnollistaa yhtä generatiivisen fonologian heikkoa kohtaa: taloudellisuuteen luetaan vain sanastoyksiköiden lyhyempi kirjaaminen ja pienempi määrä sekä kieliopin yksinkertaisemmat säännöt samalla kun sananmuotojen generoimisketjujen pituus ja mutkikkuus ei esitä kieliopin evaluoinnissa mitään osaa. Jos tämä näkökanta siirre-

tään tietokoneen työhön, kyse olisi suunnilleen siitä, että olennaista on syötöksen ja ohjelman lyhyys eikä niinkään ajoaika. Generatiivisessa fonologiassa sääntöjen yleisyys on niin voimakas ideaali, että siihen pyrittäessä alistetaan säännölle välistä sellaisetkin tapaukset, jotka siihen eivät kuulu ja joita varten myöhemmin tarvitaan erityissäntö yleissäntöön vaihtuksen kumoamiseksi.

Taloudellisuus muuttuu kyseenalaiseksi pronominin käsittelyssä. Jos kohta kaikki tapahtuu johdonmukaisesti ja loogisesti, ei voi esim. persoonapronomien kaikkien pintamuotojen johtamista perusmuodoista *m + e*, *t + e*, *h + e* (sekä yksikössä että monikossa) enää perustella taloudellisuudella. Siihen nähden on generoimissäntöjä liikaa, ja eräät niistä kopioita aivan tavallisista jakaumasääntöistä. Tällainen pronomien käsittely on yksi mahdollinen; tuskin paras vaikka ehkä »generatiivisin» ratkaisu. Tässä käsittelyssä on paljon kekseliäisyyttä, mutta vaikutus jää vähäiseksi: pronomineista ei yksinkertaisesti voi selvitä generatiivisten sääntöjen tempuilla. Persoonapronomien yligeneratiivisesta käsittelystä voi sentään hyötyä ainakin verbin persoonapäätteiden ja possessiivisuffiksien esittelystä, mutta muiden säännöttömien pronomiparadigmojen generoimiseen tarvittavat ad hoc -säännöt eivät aiheuta mitään säästöä kokonaisuuden toisissa osissa.

Wiikin työssä on useita huomionarvoisia ja korostamista ansaitsevia yksityiskohtia. Mainittakoon tässä pari sellaista. Wiik korvaa paikallissijat *s*- ja *l*-sijojen sekä essiivin, partitiivin ja *n*-sijan yhdistelmällä (*s + nä*, *s + tä*, *s + n*, *ll + nä*, *ll + tä*, *ll + n*). (Tällainen käsittely ei liene välttämätön.) Wiik pitää *v*:tä puolivokaalina, jollainen se kielen systeemissä onkin.

Työ on ehjä kokonaisuus ja riittävän yleiskatsauksellinen. Erinäiset hakemistot olisivat silti olleet hyödyllisiä.

Vuonna 1972 sopii tietenkin kysyä, jääkö v. 1967 ilmestyneessä tutkimuksessa esitetty generatiivisen fonologian suunta

pysyväksi samantyyppisenä, mutta joka tapauksessa Wiikin teos on viisi vuotta ilmestymisensä jälkeenkin arvioitavissa ilman, että sen vanhentuneisuus häiritsisi.

On miellyttävää, ettei työstä voi mitään kohdin lukea ylimielistä suhtautumista Wiikin menetelmästä poikkeavia suuntauksia kohtaan. Nykyään käykin yhä selvemmäksi, että generatiivinen käsittely ei täysin korvaa morfologian ja morfofonologian muita menetelmiä. Kiistämättä metodisesti varman generatiivisen käsittelyn arvoa voi silti esittää ajatuksen, että generatiivinen kuvaus on sitä hyväksyttävämpi, mitä lähempänä se on joko kielihistoriaa tai sitten nykykielen pintarakennetta.

Turun yliopiston fonetiikan laitoksen julkaisut ovat muodostuneet generatiivisen kieliopin pääfoorumiksi Suomessa. Kalevi Wiikin tutkimus on tämän sarjan ensimmäinen ja varsin arvokas generatiivisen fonologian teos.

Mati Hint